

לספרות, אצנות ועיון

התעלומה כחיים והתעלומה כספרות

מאת יפה ברלוביץ

יצחק בן-נר, "פרוטוקול" (רומאן); הוצאת "כתר"; 1983; 475 עמ'

אם כי ברשת ה"פרוטוקול" ליצחק בן-נר אמר רים אנו לעסוק, נפתח את דברינו בעדות מרחיקה, עדות אשר במהלכה נסתייע לא רק במיפוי יצירה אלא גם בהבנת יודושה הספרות. שהרי אין ספק, כי יש ביצירה זו משום החידוש, ולו רק לגבי הרחבתו ופתיחתו של הדיאלוג התרבותי-אידיאלי הרוחש בתוכנו.

בספרו "The American Adam" שבו מבקש חוקר הספרות האמריקני R.W.B. Lewis לאבחן את המיתוס בן-המקום במסגרת הספרות בת אמצע המאה התשע עשרה, הוא מתמקד בבדיקתו אותו לאו דווקא אך ההיבט האנתרופולוגי או הפולקלוריסטי, אלא אך ורק מן ההיבט ההיסטוריו-אידיאלי. נקודת-מוצאו של לואיס היא כי תהליכה התרבותיים של אומה (מה-שבתה, ספרותה וכדומה), הם דיאלוג בלתי נפסק עם האידאות שלה. שהרי ככל שדיאלוג זה מעלה על פני השטח את האידאות המזוונות אותה, ויתירה מזו — את התנגשויות הקיימות לגבי אידאות אלו, כלומר: לא רק את עיקרו המוקבלים של הויכוח אלא גם את עיקרו האופוזיציוניים, כן נתפסת קידו-מה ובשלתה של תרבות (ובתוך כך ספרותה).

דיאלוג פירושו "קולות", ממשיך לואיס ("קול" במובן של עמדה רוחנית שעל גביה נישא הדיון ה-אידיאלי). ואכן בתקופה האמורה (אמצע המאה התשע-עשרה), שבה מצליחה הספרות האמריקנית הצי-עירה להשתחרר סוף סוף מהתבטלותה בפני התרבות האנגלית ולהגיע לידי הישגים מקוריים משלה, מצ-טלצת מערכת זו בפלוראליזם של קולות, כאשר הדומיננטים ביניהם (לפי לואיס), הם: קול ה-תקווה (קולו של ההווה המחודש לקראת העתיד); קול הזכרון (קול מורשת העבר וחיפושי זהות); ו-קול האירוניה (קולה של האכזבה בהיקלעותה בין ההתפכחות לבין התקווה).

מצאנו לנכון לשאול אבחנות אלו מן הספרות ה-אמריקנית, מכיוון שיש בהן, לדעתנו, מן ההשלכה האנאלית לגבי התפתחותה של ספרותנו אנו — לאור הדיאלוג האידיאלי. השלכה זו מתבקשת לא רק משום שהספרות האמריקנית יוצאת מהערכות פתיחה המקבילה לספרות האמריקנית (הערכות של מתיישבים צעירים באידיאליסטים השוללים את עב-רם במטרה לבנות-מחדש את עתידם במסגרת טרי-טוריאליזם חדשה של — אדם, חברה, ארץ). אלא גם משום שמאחר יותר בולגוליה הפואטיים של הספ-רות הלידית המקומית, מתמודדת היא כמו האמריק-נית, באידיאלוגיה דוגמטית חסרת-פשרות ובמודל חזוני חדי-משמע, שרק עם הסתמנותו של דיאלוג הולך ומתרחב ורק עם גילויים של "קולות" הולכים ורבים, הולכת ונתפסת תרבותה וספרותה — כמתקדמת יותר, בשלה יותר.

השלכה אנאלוגית זו שבה ומצביעה גם על גילגול-ם הדיאלוגי של "קולות" הממלאים את חללה של ספרותנו, בהתעמלם לדיון האידיאלי הנישא באמצעותם — את התבנים הספציפיים המקומיים. הנישא במהדהדת היא בדיאלוג שבו, "קול התקווה" — המדבר בשם הווה מתחדש לקראת עתיד — הוא המרכזי. בד בבד מתלווה אליו, "קול הזכרון", שבתחילה מתרפק על

"פאפא", עדות המתקבלת מעין משל אכזרי הן למאבק העיוני של הגופים האנטי-לאומיים (פ.ק.פ. ו.ק.פ.פ.) בשוב העברי בארץ והן לתכנונות הפ-נימית וההרסנית ביניהם. תנועת הפ.ק.פ. (פאלסטינע קומוניסטישע פארטיי) והקיצונית לה — ק.פ.פ. (קומוניסטישע פארטיי פון פאלסטינע), הוקמו כאן על רקע של מפח נפש וחרטה על המפעל החלוצי בארץ-ישראל. פעילה, אם כי עלו לכאן מתוך מניעים ציונים-סוציאליסטיים, הגי-עו עד מהרה למסקנה שהמפעל החלוצי בהגשמתו לא רק שאין בו כדי לגשר בין הרעיון הציוני לבין הר-עיון הסוציאליסטי, אלא יתירה מזו — יש בו אך לסתור ולהבל בעקרונותיו היסודיים. שהרי הרעיון הציוני, בהעמדתו את ארץ-ישראל כמקום-מקלט בל-עדי לעם היהודי, נגד בכך את התפיסה האינטרנצ-יונאלית בדבר מהפכה קומוניסטית כגאולה כלל-עולמית; הרעיון הציוני, בהציגו את בניין הארץ ו-יישובה כמרכזי לעשייתו, הניח את המאבק לקידום האינטרס הפועלי אך ורק כמשני לו; והרעיון הציוני, בחותרו לגידול ולהתרחבותו של הישוב בארץ-ישראל, ממילא התגלה כבעל נטיות אימפריאליסטיות המבק-שות להשתלט על ארץ לא-לו ולהיבנות מחורבותיו של העם הקיים פה, על-ידי גישול תושבי מאדמו-רים.

אלא שמפח-נפש זה אינו מניע את גושאיו לקום ולעזוב את הארץ ולחפש את ייעודם במקום אחר. שלא כמו בעליות הקודמות נשאר אלמנט אופוזיציוני זה בארץ כשהוא הולך ומתארגן במסגרות של פעילות פוליטית, במטרה לפגוע בעשייה הציונית-לאומית ול-עזור בגיבושה של תנועת-נגד — תנועת-שחרור ער-בית-לאומית. בפעילות זו שותפים הגופים הקומו-ניסטיים (גם אם מונים הם כמה מאות פעילים בלבד), לעורר הלכי-רוח דפיסטיסטיים בציבוריות העברית ה-המתמודדת על קיומה ועל המשך ביטושה. הם עושים זאת על-ידי הפצת תעמולה מפורזת בחומרת המצב הכלכלי והמדיני; על-ידי פגיעות ברכוש ובנפש; על-ידי השררת אוריה של מהומה ואנרכיה; ועל-ידי התערבות מונעת ביוזמות פיתוח (ידועה ההתערבות המיליטנטית נגד קניית אדמות העמק ויישובו, בש-נת 1924, הקרויה "פרשת עפולה").

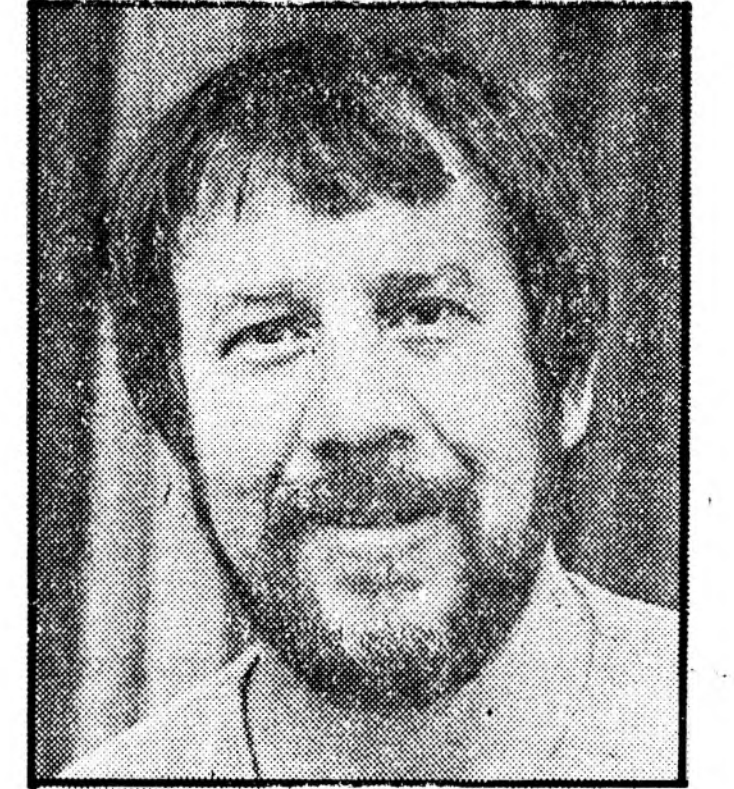
אינפורמציה היסטורית מסוכסכת זו נפרשת בפנינו באמצעות הגיבור פ"י. המצטייר כחבר בולט ואק-טיבי בהתארגנות האנטי-ציונית כאן, אלא שאקטי-ביות זו הולכת ומסתברת בהמשך לא רק כעשייה אידיאלוגית, אלא יותר כעשייה אינטרסאנית של פריעת חשבונות אישיים. פ"י, בתקופה הנדונה (ש-שנות העשרים), הוא למעשה פעיל-מתחזה שיחסיו האמביוואלנטים עם המפלגה להסתעפותיותה ועם המנהיגות הפרטיה, מצגינים את מעורבותו כמעורבות סותרת, בה הכשלתו היא סיוע וסיועה היא הכשלה (משמש סוכן-פנימי כפול המשסה את המפלגה — האם בתאי-פורשים קיצוני ואת תאי-הפורשים במפ-לגה-האם).

כמו בכל סיפור-תעלומה, שהתרחשות מוסווית מת-נהלת במרכו, פ"י הוא גיבור חידה, אבל גם כאשר פרוטוקול עב-כרס זה מעלה פרקי-יודיו שפונים המאירים פיות אינטיםיות בחייו האישיים וסודות אפלים מדרך התנהלותה של המפלגה, הוא נשאר דמות חלקית שהנסתר בה רב על הגלוי. את תולדות חייו של פ"י אפשר לחלק לשלוש תקופות ששתיים מהן (צעורים ובהורות מחד ותקופת הטרופיק מאידך) מתקבלות כתקופות נעלמות. רק תקופת-הביניים, המקיפה כשנתיים ימים בלבד (העליה לארץ-ישראל והמסע לארצות-הברית ורוסיה), מתגבבת ונגדשת ב-פרטי-פרטים, המתייחסים אך ורק לתקופה הנדונה. נמצא אפוא שהיודיו מוצג כפרגמנט עצמאי שהוסט מתוך מקול חייו של אדם, כך שאישיותו מופיעה ללא חומר רקע של עבר וללא גילוי התפתחות של עתיד, עם זאת יש לציין שהצמצמות זו לכדי פר-גמנט, גם אם מגבילה היא את הבנת הדמות, אינה גורעת מתופעתה המרתקת. הביטוי המרתק בדמות חידתית זו היא התנועה הרוחשת והבלתי-פוסקת שלה — תנועה הנפעלת למעשה על-ידי כוח כפיתיי עיקש וסרמ-מנוחה. היודיו נוטה פ"י לחזור ולהש-תמש במטאפורה שגורה אחת — המטאפורה המדמה את ההערכות החברתית בעולמנו לתיאטרון-בובות. תנועה זו באה ללמד על מאמציו הבלתי-נלאים ל-השתחרר מן המכאניזם של המרויגטה ולהשתלט על תפקידו של זה המושך בחוטים. למרבה האיירוניה, דווקא בתקופת שפיות-דעתו כשהוא לכאורה מסעיר בנכליו את תיאטרון-הבובות המפלגתי ומושך בחו-טיו הגלויים והסמויים — מתקבל הוא כמרויגטה נש-לטת, ואילו בתקופת הטרופיק, כאשר מציג הוא את עצמו כגולם עץ זעיר" המובל על "לוח משחקים ענק" — מגיע הוא אל היותו הרוחנית, כשהוא מת-בט כאדם חופשי ובעל בחירה.

היפעלותו של כוח כפיתיי מניע זה מקרוו בשני אירועים טראגיים: אהובתו-לשעבר נפטרת בנסיבות אומללות, ורע קרוב מאבד את חייו בשעת שליחות מסוכנת. אירועים אלה מהווים את צומת השבירה,

שכן המפלגה והחברים-לרעיון — ברשלנותם ובהו-נחתם — הם הם האחראים לאובדנם של שני אנשים יקרים אלה. מכאן ואילך מתקבל אצלו האובדן כ-מושא לגעגוע, בחופנו בחבוב את כל הערכים היפים כאהבה, ידידות ומסירות, ואילו החיים שהתרוקנו מתוכנם הולכים ומשתמעים אך בגילויי העוינות ו-הירות שבהם. פ"י מתחיל לפעול בשמם של המתיים. הוא הופך לשליח-יגום התובע מן החיים לשלם על טעויותיהם. כך שגם אם לכאורה מטה הוא שכם אחד לעשייה קולקטיבית עימם, כל יוזמתו מתמקדת בהכשלתם.

בכריאת-תיגר זו של נקמה ושילם, בו מחולל פ"י כאותן פוריות שאינן יודעות שובעה, הולך ומתעמק גם החיץ שבין אישיותו הקודמת (הערכית, האי-חידשה (הרסנית, נוטרת, לא-מורסית), לעברה הוא מנסה לנווט ולתמרן את עצמו כדי להתמודד, בקש-יחות ובאכזריות, עם זימונו של התנאות-החיים הלא-ניצפות והוקיות-המשחק הפרועה. מכאן אפשר למר-שכל תקופת ארץ-ישראל שלו (שהיא החלק המכריע בפרגמנט זה), היא תקופה העומדת בסימן של דו-אליות. דואליות שפוסקויה המפלגתיים (כאמור, סוכן כפול), דואליות בחייו הרגשיים (בין המתיים לחיים), דואליות בהתנהגותו לחברה הקרובה (הימשכות ור-תיעה), ואף דואליות בסביבה היהודית ככלל (התקש-רות וחבלה). גם בלשון הפרוטוקול הולכת וניכרת תבנית זו, כשהיא מוצאת את ביטויה בין מערך-מילולי שלילי לחיובי. נראה שבתמונה הלקסיקוגרא-פית הכללית, המערך השלילי הוא הדומיננטי ומי-לים כמו, שגאה" או "טרופיק" סוחפות את הטקסט ללא כל פרופורציה, כשהן נפרטות לכל נטיותיהן

יצחק בן-נר

וגזרותיהן האפשריות. כך שבמתח המילויגאי הנור-צר תוך עימות מילים נוגדות ומתנגחות, שבה ומוד-גשת דואליות זו. אבל אם נחזור לשאלת חידתיותה של הדמות (ש-הדואליות המוכרת היא אך חלק בלתי נפרד מה-עצמתה) נציין כי תעלומתה זו נדרשת לא רק בשל חומריה של העלילה (חומרים העשויים להשתלב בכל סיפור-ז'אנר של ריגול או מחתרת), אלא מעצם מהותה המינימלית העיצובית. כי כשאנו אומרים, "תע-לומה" בהקשר עלילתי זה, אין אנו מתכוונים אך ורק לאירוע ספציפי זה או אחר, או להתפתחות ספצי-פית זו או אחרת (כטבעם של סיפורי-ז'אנר אלה), אלא ל"תעלומה" — כמשמעות החיים, כטעם האק-טיבני.

"תעלומה היא ותישאר תעלומה אולי עד קבר", מעיר פ"י בפרוטוקול, בהתקשותו להסביר גילויי-חיים הסובבים אותו. "חיי אנוש מלאים סודות אשר אינם נפתרים עד המוות. אדם הולך אל מותו ואין עימו תשובות לשאלות רבות ואין עימו פתרונ ל-חידות רבות. רק מספרי הסיפורים וכותבי הרומא-נים יודעים להביא גאולה לגיבוריהם ולפענח את תעלומת חייהם" (עמ' 115). פ"י, שהעלאת הפרו-טוקול על הכתב, מעוררת בו לא פעם להציב הקבלות בין כתיבתו שלו לבין כתיבה יצירתית, היינו: בין דיווחו המבולבל הלא-סלקטיבי אודות החיים כמות שהם, לבין היצג החיים המסונגן והנ-ברר שביצירת הסיפורית, "משווה כאן באירוניה המ-תופעתה של התעלומה במציאות (שהיא בדרך א-ינן פשר כמו המציאות עצמה), לבין תופעתה של התע-לומה כספרות (שבה מתימר המספר יודע-לל לה-בין את נבכי הויתיה של המציאות, לפענחה ולהמ-ציא לה פתרונות גואלים משלו).

בפרקיו הראשונים של הרומאן (פרקי ארץ-ישראל),

נוכחים החיים על גילוייהם היומיומיים — כתעלומה ללא פשר. כאן הגיבור אינו מנסה להסבירם או לפענחם, אלא חי ועושה אותם עם כל השניות ו-ר המרכבות שבהם. יש גילויים שדומה כי הוא מ-בנם, יש גילויים שהוא מודה כי הם נפלאים ממנו. היקום רוחש סביבו כמו רשת-מחתרת סבוכה, שבו הוא מנסה שלא להשלות את עצמו כי יש בכוחו לקלטו קליטה ממשית ונכונה. שהרי כמו במחתרת — גם כאן, הכל מתעה, הכל מעמיד פנים, הכל אינו ניתן לרדת לחיקרו.

פ"י, כמו במחתרת, אינו מנסה לקלוט ולהבין דבר. הוא רק עומד על כך להצטרף ולקחת חלק במשחק המתעתע, כדי להטעין בו מסתורין משלו לצורך מטרתו הוא. מתוך קונצפציה זו הוא מפריח ללא-חח את יצירות היוזפים, השקרים, גניבות-הדעת וההסחות שלו, המסכסכות את חבריו בסודו-תיהם ומעצמות עליהם את מתיחיהם; מתוך קונ-צפציה זו הוא מנהל את חיי האישות שלו, בקשר ידידותי עם נשים שאין הוא מתאמץ כלל להכירן וללמוד דבר אודותיהן (כך מינה אברהמסון — חברתו לתא, וכך מיראבל ואירנה); ומתוך קונ-צפציה זו, אפשר להוסיף, הוא גם יוצא לפעילויותו היישוביות בבקשו לזרות אוריה של מבוכה ואי-יע.

אך אם "התעלומה כחיים" מטעינה את הפרקים הראשונים ברומאן, הנה באה "התעלומה כספרות" בפרקים האחרונים ופורקת אותה. המעבר הוא זה, שהרי אם עד כה ידע הוידיו לתמרן בין החשיפה לבין ההעלמה, הנה עתה שואף הוא אל עבר התי-שיפה בלבד. התעלומה עוברת כאן מעין תהליך של ספרותיות, "גואלת", כשהיא מתעקשת לא רק לפשט את נבכי הויתיה של המציאות אלא להסיר את הלוט מעליה ולגלותה לעיני כל.

התעלומה בפרקים אלה היא לא עוד מהותית אלא יותר מעשית, ואם כי מטעימה היא מן הטעם של המותחן הסקרני, מאבדת היא מניחותה של המיס-תורין הנטעם. תעלומה זו מתרכזה במכתב שתוכנו עשוי לשנות את גורלם של מיליוני תושבים על פני כדור-הארץ, וגדולי-עולם — ממנהיגיו ושועיו מני משפיעים כל הון שבעולם כדי לדעת את תוכנו. האחד שמצליח במשימה בלתי-אפשרית זו הוא פ"י, לא לפני שהוא עורך מסע-נדודים לגיו-יורק ולאחר מכן — למוסקבה.

שינוי המקום מביא מצאיו גם לשינוי הצבעים בעלילה, באווירה ובגיבורים עצמם. במקום התמו-דות אכזרית לזקיפות-קומה של אדם ולא של מר-יונטה, הופך פ"י, במגע הקסם האמיקני, לא רק לאדם אלא לעל-אדם. בעלילה ריאליסטית-פנטס-טית נוסח גימס בונד, מתעלה הוא לפתע למרומי המנהיגות הפועלת בניו-יורק כשהוא מאיים על עתיד תעשיית ייצור הבגדים שבביתה רבת. איילי-הון ובעלי-חרושת משחרים לפיתחו, אלפי פועלים ועובדים מצפים להחלטותיו, בת-מיליונרים משוע-מת מעניקה חסותה לו, ואילו הוא נסחף בשכרונה של אהבת-אמת, כאשר הכל מוצף בוהר נוצץ של הווילות-פאר ומלונות-יקר.

הסתחררות זו מוצאת את המשכה גם במוסקבה, גם כאן נכנס הוא ויוצא במרדניהם של שרים וגדולים. כאשר שיאו של הביקור מוכתר בפגישה אישית המתנהלת בינו לבין הכל יכול — המוכיר הכללי של המפלגה יוסיפ ואסירינוביץ סטאלין. אלא שפתרון התעלומה אינו נמצא — לא בניו-יורק המעטירה ולא במוסקבה הבירה — כי אם בנקודת-יישוב נידחת בארץ-ישראל. מהו המכתב ומהו תוכ-נו — כאן לא המקום לפרט, רק כדאי להעיר שאם תעלומה מסוימת זו מסמנת את נפילתו של הגיבור (ופתרונה את הידרדרותה הניצחת), הרי יש בה משום השלכה גם לגבי מעשה הסיפור כולו. נראה שיצחק בן-נר — ככותב רומאנים, שלא כמו פ"י — ככותב פרוטוקולים, ניסה בכל זאת להקיף ולה-כיל את התעלומה על שני ייצוגיה: את התעלומה כ-חיים והתעלומה כספרות. ייצוגים אלה מתייצבים כאן כמו לבדיקה משווה, כשהם נבחנים זה בצד אחידות. שהרי כל עוד מבקשת העלילה לתת ייצוג זה בתנאים דומים. אלא שהתוצאות, כאמור, אינן אחידות. שהרי כל עוד מבקשת העלילה לתת ייצוג לחיים כתעלומה, דוברים החיים את עצמם בצורה מגובשת ובעלת עוצמה, ואילו כאשר ניתן לתע-לומה לייצג את עצמה על דרך הספרותיות, מתדר-דת זו מיתדלדת לכדי פרשה בלשית גרידת.

והערה נוספת לגבי מערכת היחסים שבין מספר לגיבור כפי שהם מתקבלים גם ברומאן זה. כידוע, אחת מעמדות המספר (כמו זו החותרת ונישנת ביי-צירתו של י. ת. ברנה) היא העמידה של המ-תווך המקרי שבינו לבין הסלקט-הכתוב — אין ולא כלום, וכל התייחסות אליו היא התייחסות טכנית של מספר-לבית-הדפוס. מהדיר, מעתיק או מלכת-עמדה זו באה לרמוז על נטייתו של המספר להתנ-יער כאילו מן החומר הספרותי ומן האחריות לגביו (המשך בעמ' 20)

התעלומה כחיים והתעלומה כספרות

(המשך מעמ' 19)

(הן מבחינה תכנית והן מבחינה אסתטית) — נטייה המטביעה כמובן את חותמה על דרך ההגשה כולה. שהרי מתוך עמדה זו מנסה המספר לצמצם ככל האפשר את מעורבותו לגבי עולם המסופר, ולא כל שכן את "ידיעת הכל" שלו. אבל גם אם משתדל הוא להרחיק ולאפק את נוכחותו, הרי זיקותיו הן אישיות אינן יודעות את ריחוקו או איפוקו, ומדעת או שלא מדעת, מחלחלות ופורצות הן בין השיטין". תהליך דומה קורה ב"פרוטוקול" ליצחק בן-נר.

גם כאן מסתמנת התנערות מכתב-היד, כאשר המספר מציג באמצעות חליפת-מכתבים בין גורמים לא-מזוהים אוסף של רשימות שנמצאו לאחר מאסרו של כותבן, והעובר מספר מהדירים. לכאורה, מספר-יודע-כל אינו קיים כאן כלל, ולכותב האלמוני מוענק חופש ביטוי מלא — להעלות על דפיו את כל אשר עם ליבו (דברים שמבחינה ערכית, מוסרית, ורעיונית אינם לרוחו של המספר). לפיכך, למרות החירות הנכרת, יש — וגם כאן — שזיקותיו האישיות של המספר אינן יודעות את בלימתן המתבקשת, ואט אט מוצאות הן את אפיקן להתייחסות ולמעורבות משלהן. במעורבות עקיפה וזהירה זו מביע המספר את הסתייגותו מתפיסת-עולמו של הגיבור פ"י (ובעיקר מהכרותו הרעיונית-פוליטית), ביוצרו אצל הקורא הלב-רוח של רתיעה מהגיבור וממעגלי סביבתו. כך, למשל, הולך ומשתכנע ה"קורא כי מקרהו החולני של פ"י, אם כי חריג הוא בתופעתו, אין הוא חד-פעמי במערכת החברה שבה הוא נכנס ויוצא, ואולי אפילו מייצג. שהרי רוב חברי התא-הפורש (בעלי הדיעה הקיצונית האקטיביסטית), מתקבלים כגברים ונשים מוזרים, תמיזונים או בעלי פגם גופני או נפשי, שלא מצאו עצמם משתלבים במסגרות הנורמטיביות של משפחה ובית. כך מופיעות רוב הנשים כמוכות גורל, מסיבה זו או אחרת, ואילו הגברים נצטיירים כמעוותים תים בחפשם בפעילות המפלגתית גם לגיטימציה לסטיותיהם, לאלימותם או לנכליהם (כמו מנחם אקרמן המנהיג, החי בבזבוז ובסאווותנות מכספים סמויים, מתהולל עם נשים ומאמללן עד מוות; או כמו שומר-ראשו האלבינו, המוצא כאן פורקן לסטיו-תיו המיניות ולתאוות-הרצח שלו).

מעורבות אחרת הנרמזת כאן היא זו הנוגעת בהוויה האקלימית המתלווה לגיבור ולסביבתו החברתית. נראה שהולכת ומשתלטת כאן דומיננטה תי-אורית של מזג-אוויר ספציפי ביותר, הממחישה מעין השתקפות או פרזויקציה למזגו של הגיבור. הוויה אקלימית זו עומדת תמיד בסימן של עכירות, רטיבות, דליפות בוץ ורפש. נראה כי המספר כמעט שאינו מואיל לשלב בהקשריו של פ"י שמש-אביב מלטפת או אפילו קיץ חמה. מזג-האוויר המודגש, על הרוב, הוא סגרירי, זועף ודוחה כמו הגיבור עצמו, השקפוי תיו ודרכי התנהגותו.

אלא שהמעורבות הבולטת ביותר לקוחה מסיפן של הפרוטוקול, בהביאה את הגיבור המטורף לידי

הכאה על חטא וחזרה בתשובה. זוהי חזרה טוטאלית מכל העמדות הקודמות: חזרה מן האידיאליזם האבסולוטי שאינו יודע כל פשרה אל ההומאניזם המבין וסולח; חזרה מן השנאה והנקמה אל האהבה שאין בילתה; וחזרה מן הכפילות והמשחק של הדמות המתעתעת אל הדמות המקורית והאמיתית של העצמי. פ"י האידיאליסט הלוחם שיצא להביא ישועה לעולם באמצעותה של מהפכה אוניברסאלית, כשהוא מצדיק כל קרבן אנושי וכל התרה מוסרית רק כדי לקדם את המטרה, נסוג עתה ברוח שפלה ונכנעת המהדהדת בטרמינולוגיה של הנוצרי-המתווך-דה: "אני מבקש את מחילתך על קוצר דעתך, ועל עיקשותי ואיוולתי... כי רק בעצמנו נמצא את נאור-לתנו. רק באהבתנו... בחמלתנו, במחילתנו ההדדית, בדמעותינו, בפרי אהבתנו המרה והקצרה כל כך ניוושיע" (עמ' 462).

מעמד זה של סליחה ומחילה מבקש כמובן גם את שינוי עמדתו של פ"י לגבי הרעיון הציוני, שינוי שישלים וירכך את אותה התנצחות אידיאולוגית המתנהלת לאורך כל הפרוטוקול. כאן יש להזכיר, כי התנצחות זו אינה מתפתחת בצורה מאוזנת, ורובה ככולה מתקפה חד-צדדית של התורה הסוציאליסטית על התורה הציונית, כך שהקורא האמון על עיקריה של האידיאולוגיה הלאומית-ציונית מוצא עצמו, לא פעם, נדהם למקרא כתב-שיטנה ארסי זה. עם זאת יש לצפות שתדהמה זו עם כל הסתייגויותיה עשויה לעורר, מרצון או שלא מרצון, סימני-שאלה אפקוריים (האם המפעל הציוני אכן מפעל מלאכותי שהשתלתו בארץ-ישראל מתבצעת כתוצאה מהיבנותו על חשבונם של בני המקום? או, האם עלילה היאחותו כאן להתגלות כוזמנית, וכל יישובינו כיישובי-קרטון, באשר "אין ליהודים גאולה אלא בין העמים והלאומים, כמו בני-לוי שנחלה לא ניתנה להם" (עמ' 86)?

תהייה תשובותיו של הקורא אשר תהייה, אין ספק כי התנצחות פרובוקטיבית זו, המתניצבת במרכזו של הספר, הוא פרי ההרהור והספקנות שהצטרבר בעשור האחרון. לאור ההתפתחויות ההיסטוריות לאומיות שהתרחשו כאן. שהרי על רקע דילדולו של האידיאליזם הציוני (עליה מועטת וירידה מואצת), על רקע של קשיים פנימיים בלתי-פוסקים (מלחמת תכופות), ועל רקע של תרמיתנו ככובש בשטחים, אי אפשר שלא לשוב ולעין מחדש באידיאולוגיה הבסיסית להימצאותנו כאן — צידקתה, הגשמתה, ורעידה.

ביצירות הספרותיות של שנות השבעים והשמונים שהוזכרו לעיל, נבחנות, כאמור, שאלות אלו מתוך קונסנסוס לגבי צידקת דרכנו, אלא שהביקורת הקשה המושגת עליו במציאות העכשווית, משרה תחושה של עגמומיות ותהייה לגבי המשכיותה בעתיד. זאת הסיבה, יש לשער, מדוע, זכרון דברים" ליעקב ש"י תאי מסתיים לא רק בהתאבדותו של גולדמן, אלא גם בהבאת ילד ל"לם שאף אחד מההורים אותו אינו רוצה בו; ויונתן ב", מגוחה נכונה" לעמוס עוז, גם

אם מחליט הוא לתזור הביתה מכל בריחותיו, איזו משפחה ובית עשוי הוא להקים עם אשתו הכמור-מפגרת ומאהבה? שלא לדבר על התפוררות המשפחה ב"המאהב" ו"גרשים מאוחרים" לא. ב. יהושע, כאשר עתיד הארץ הזאת מובטח יותר לבני העם האחר השוכן בתוכנו.

גם יצחק בן-נר מבקש להציע תשובות משלו על השאלות הנידונות, אלא שנקודת מוצאו (שלא כמו יצירות אלו) אינה המציאות העכשווית, וטיפולו ב"נושא הלאומי — אין בו מאומה מן הקונסנסוס. יצחק בן-נר מגיש את תשובותיו מפייהם של חלוצי שנות העשרים, אם כי תשובות אלה אמורות להישמע יותר מפייהם של בני שנות השבעים והשמונים. אלה הן תשובות נוקבות בכנותן ובפכחונן, ומשחררים מכל מליציות אידיאולוגיות או דוגמטיזם חזוני, שאיפיינו את דרך הביטוי דאז.

המפעל הציוני הוא מפעל חיובי וצודק גם אם יש בו מן הפגיעה הרעה, מודה המספר מפיו של חלוץ בעמק (בוויכוח בינו לבין פ"י). האידיאל הלאומי המניע אותו אינו אידיאל אבסולוטי (כפי שהתיימר להיטען האידיאל הסוציאליסטי), אלא אידיאל ריאליסטי-פרגמטי שביקש את הגשמתו לפי חוקיה של המציאות. וכיוון שהמציאות היא לא אבסולוטית ולא מושלמת אלא חלקית ופגומה ("כל צדק אני רוצה לומר בעצם נכנה על כפיסו של איזשהו אי צדק. של איזשהו עוול. כל אושר בחיים נכנה על איזשהו כאב" (עמ' 338), נאלץ אמנם מפעל זה, בהגשמתו, לפגוע ביישות הערבית המקומית, אלא שהיתה זו פגיעה רעה במיעוטה. "זה היה העוול הכפול ביותר שאפשר היה לעשות. זהו הפתרון הכי צודק. הפתרון הכי פחות כואב מכל הפתרונות שיכולים לבוא ב"חשבון" (שם, שם).

בתשובה אמיצה זו יש כמובן מן הערעור על המי-תוס-הארצי-ישראלי-המצוי שדורות נתחנכו עליו, ושגם הוא מסימני-ההיכר של הלך-הרוח הספקני של דור העכשיו. הגשמת ההתיישבות בארץ הזאת היא לא עוד מלחמה של טובים מול רעים, צודקים מול בני עוולה, אלא של בני אנוש — מכאן ומכאן — על חולשותיהם ומגבלותיהם. יוצא איפוא שהאדרת האבות-החלוצים בהילה של אנשי-מופת היא לא תמיד במקומה. גם הם לא הצליחו להתעלות על האנושי והמגביל שבהם. גם הם בהאבקם להישגיות ולהתבססות לא שמרו על טוהר ערכיהם המוסריים, ונהגו איפה-ו-איפה בין צדק הנוגע להם לבין צדק הנוגע לשכניהם. כיצד מסביר זאת אותו חלוץ בהיתלותו באותה אמיתה שדומה שאין ממנה מנוס? "הרי האדם קודם כל צריך לעשות את הצדק לעצמו, ואפילו מחייב ה"דבר שהאחרים יפבלו מכך" (שם, שם).

עד כאן עמדתו העקיפה של המספר בהתנצחות האמורה, יאשר לשינוי עמדתו של הגיבור בנידון — גם כאן מתארעת מעין חזרה בתשובה, אלא שהחזרה זו היא אמביוואלנטית ביותר. "נכזב אני", מודה פ"י "משום שלמרות אובדן האמונה (הקומוניזם — י.ב.), עוד אני יכול להשתחרר מן השנאה היא לאידיאה האחרת (הציונות — י.ב.). (ע' 466)". הערה זו מה-קבלת במעמד אחרון זה כתלונה או כהתנצלות. נראה שפ"י מבקש בכל זאת להכות על חטא גם כלפי

הרעיון הציוני, וכיוון שהכאה זו עדיין אינה מסתיי-עת בידו, הוא חש עצמו נכזב.

אך אם הכאה על חטא אין כאן — השתאות יש כאן. "הכיבוד? בנין הלבנים הזה? הצריפים שעל הגבעה? העצים? ארץ אחרת, רחוקה, פורחת. והרי רק שנה עברה מאז עליתי כשביל הבוץ, בליל הס"ערה, לאוהל הקרוע, אוהל אהובתי... רק שנה, ואיך זה יישוב פורה, שדות, עצים, צריפים חדשים? הרי היה זה חלום אכזב ציוניסטי, ציור בצבעים מזויפים על נייר דק, האלוצינאציה של קרפון ודבק. איך זה שארמונות השלג שבנו אותם חלוצים שוטים לא נמסו אלא הסכו למציאות? איך זה שהאוטופיה היתה לממש? איך זה שההיסטוריה לא שילפה לעושקי הדי-לים ולגוזלי הנדבכאים כגמולם? איך זה שהאדמה לא פטרה את פיה לבלוע אותם ואת מעשי ידיהם?" (עמ' 426).

השתאות זו לגבי הצלחתו של המפעל הציוני, אף-על-פי-כן ולמרות הכל, היא אולי החזרה בתשובה של פ"י, שלא מדעת מתפרצת היא מבין שורות אלה כהודאה: הודאה בקיומו של המפעל, הודאה בהאחותו הממשית, וממילא גם הודאה בהמשכיותו ובעתידו. הודאה זו (לרבות החזרה בתשובה הכל-לית) מטעימה משום סיום דיאקטי ומסרני לפרו-טוקול אנרכיסטי וראדיקאלי זה. אבל אלה הם, כא-מור, מביטוייה המחלחלים של המעורבות הסמויה של המספר-יודע-כל, שאחרי כל הדברים הקשים ש-הוטחו ברומאן, ואחרי כל עלילות הנקמה והטירוף שתוארו בו, מבקש הוא, בסופו של דבר, לפייס קמעה את עולמנו ולרצותו במעין סיום חיובי ומאוזן.

R.B.W. Lewis — "The Myth and the (1) Dialogue", The American Adam, Chicago 1964, P. 1—10.

(2) ב. קורצווייל — "על הסיפור הישראלי. 3 מעין סיכום ביניים". בין חזון לבין האבסורד, עמ' 375.

(3) יש להבחין בין שתי פראקציות אלה (שפעלו בשנים 1929—1923) לבין קודמתן ה"מ.פ.ס. (מפלגת פועלים סוציאליסטית) שהיוותה את הגרעין הקוממו-ניסטי הראשון בארץ בשנת 1919. שהרי בעוד שתי אלה לא ראו עצמן כחלק של העם היהודי ולא כל שכן של היישוב הקולוניאטורי, העמידה עצמה ה"מ.פ.ס.", עם כל הסתייגויותיה מכלל הציבוריות ה-ישראלית, כגורם בלתי נפרד מן היישוב כאן.

(4) ראה: ג. ז. ישראלי — מ.פ.ס. — פ.ק.פ. — מק"י — קורות המפלגה הקומוניסטית. תל-אביב, תשי"ג.

(5) כיאות לפעילות סודית מופיע הגיבור בשם חבוי. רק במקום אחד בספר, וכדרך אגב, נפלט שמו כ"פרידאלי.

(6) ראה, בין היתר, י. אבן — אמנות הסיפור של י. ח. ברנר, תל-אביב, 1979.

(7) בנושא זה מעניין להשוות עם גיבורי ספרו של נתן שחם, "עצם אל עצמו" (תל-אביב, 1981), העוסק באותה תקופה ובאותו סכסוך אידיאולוגי. שם מתקבלות הדמיות, על אף דעותיהן, לא כח-ריגות ולא כדוחות.